

Myriam Carlier, *Kinderen van de minne? Bastaarden in het vijftiende-eeuwse Vlaanderen*. Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2004. ISBN 90-6569-903-1, 328 blz., € 66.

Er is recent veel belangstelling voor thema's die onder de noemers 'inclusie' en 'exclusie' kunnen worden gegroepeerd. Die belangstelling is er in de diverse (sub)disciplines van de sociale wetenschappen, zeker niet alleen in de pedagogiek. Tegen die achtergrond is het interessant om kennis te nemen van onderzoek dat zich op een inclusie/exclusie thema richt, maar nu eens niet de moderne tijd behandelt. Het hier besproken boek van Myriam Carlier – dat uit een bewerking van een te Gent verdedigd proefschrift is voortgekomen – analyseert de situatie van onwettige kinderen gedurende de late middeleeuwen in (een deel van) de Bourgondische Nederlanden. Om de sociale situatie van deze exclusiecategorie – in beginsel waren alle kinderen geboren buiten het huwelijk onwettige of bastaardkinderen – te bestuderen, heeft Carlier bronnenonderzoek gedaan, voornamelijk naar wat bewaard is gebleven voor de Vlaamse steden Brugge en Kortrijk.

Dit boek is opgedeeld in drie deelstudies. In het eerste deel wordt de context geschetst waarin 'onwettigheid' als probleem kon ontstaan, en waarin naar oplossingen voor dit probleem kon worden gezocht. De geraadpleegde bronnen (poortersboeken, weesregisters, legitimatiebrieven, baljuwsrekeningen) maken duidelijk dat onwettigheid een wezenlijk onderdeel vormde van het laatmiddeleeuwse Bourgondische rijk. Dit was niet alleen bij de adel het geval – aan het Bourgondische hof waren bastaarden eerder regel dan uitzondering (van Filips de Goede zijn 34 maîtresses en 28 bastaarden bekend) – maar ook bij de burgerij en de clerus. De voornaamste oorzaak zoekt Carlier in het bestaan van verschillende verwachtingspatronen ten aanzien van het huwelijk. Het wettige huwelijk had met name tot doel de bescherming van het patrimonium en de voortzetting van het nageslacht. Seksualiteit of seksuele trouw stonden daar deels los van, waardoor tal van alternatieve relatievormen konden voorkomen: voorhuwelijks betrekkingen of overspelige relaties, kortstondige slippertjes

of langdurig concubinaat. Ook leefden vele (minder gegoede) paren lange tijd ongehuwd samen alvorens te huwen: voorhuwelijkse kinderen konden in dat geval na het huwelijk van hun ouders worden gewettigd en dus als wettige kinderen door het leven gaan.

Het verplichte priestercelibaat werd in de vijftiende eeuw – dus voor de Reformatie en het concilie van Trente – op grote schaal geschonden. Wel bestond er in de late middeleeuwen een relatief tolerante houding tegenover seksueel actieve geestelijken. Carlier stelt herhaaldelijk dat de priester met zijn dienstmeid in veel gevallen als een normaal koppel werden beschouwd. Geestelijken die er een al te liederlijke levensstijl op na hielden, werden echter regelmatig het voorwerp van spot én van officiële aanklachten. Duidelijk is dat vele geestelijken destijds in een moeilijk spanningsveld terechtkwamen: voortkomend uit het lekenmilieu waar andere belangen en statussymbolen primeerden, moesten ze zich aanpassen aan een klerikaal levenspatroon waar waarden als seksuele abstinentie en matigheid hoog in het vaandel gedragen werden.

In het tweede deel wordt de juridische kant van de zaak onder de loep genomen. Onwettige kinderen werden juridisch gediscrimineerd, vooral via het erfrecht. Er golden beperkingen zowel op het erven door als op het erven van een bastaardkind. Een bastaard kon in principe enkel en alleen van zijn moeder erven (want “moeder maakt geen bastaard”), maar de nuances in het laatmiddeleeuwse gewoonterecht waren lokaal bepaald. Wanneer een bastaard stierf, erfden zijn wettelijke nakomelingen. Indien die er niet waren, erfden bijvoorbeeld te Kortrijk zowel de moeder en de moederlijke lijn als de heer, dus de Bourgondische hertog. Er bestonden echter tevens diverse achterpoortjes, waaronder het testament, de schenking en de legitimatie (een brief waarmee door wereldlijke of religieuze rechtsinstanties – tegen betaling – aan een onwettig kind het statuut van een wettig kind toegekend werd, hoewel ook dan niet alle discriminaties verdwenen). Carlier diept vele voorbeelden op die illustreren dat de natuurlijke vaders van deze mogelijkheden ook gebruik maakten. Mits heel wat extra inspanning konden de wettelijke discriminaties zo omzeild worden. Opmerkelijk is dat de financiering van een goede opleiding wel eens de troostprijs was, waartoe een welgestelde vader (priester of edelman) zich jegens de natuurlijke moeder verplicht voelde.

In het derde deel wordt de plaats van het onwettige kind binnen het gezin en de bredere familie nader onderzocht. Carlier onderscheidt – in navolging van T. Kuehn – drie categorieën: de residentiële familie (waar groeit het kind op?), de symbolische familie (kreeg een bastaard de familienaam?) en de juridische familie (welke juridische relaties bestonden tussen de leden?). Allereerst krijgen de problemen bij het bepalen van het ouderschap veel aandacht – vooral dan als het vaderschap juridisch moest worden bewezen. Wie onder die omstandigheden het bewijs moest leveren, hing klaarblijkelijk ten dele af van het feit of de vermeende vader het bestaan van seksuele omgang in de periode van conceptie toegaf. Carlier geeft aan dat volgens het gewoonterecht de vrouw op haar eed geloofd werd wanneer de man erkende bij haar geslapen te hebben. Die eed

moest de moeder afleggen in het bijzijn van de man. Indien de man echter de betrekkingen ontkende en de vrouw deze niet kon bewijzen, werd hij op zijn eed geloofd. Naast juridische spitsvondigheden bestonden ook minder subtiele gebruiken – zoals het ‘te vondeling leggen’ van onwettige kinderen voor de deur van de vermeende vader om deze man aan te sporen zijn kroost te erkennen.

Vervolgens laat de auteur nog licht schijnen over de rechten en plichten op familiaal vlak tussen natuurlijke ouders, hun familie en onwettige kinderen. Interessant is de vaststelling dat vele onwettige kinderen in dienst van hun familie traden: vrouwelijke bastaarden vaak als dienstmeisje van een (wettig) familielid, mannelijke bastaarden in dienst van hun vader of van diens familie, zeker in het adellijke milieu. Daarbij speelt wellicht een rol dat bastaards, doordat zij juridisch geen eisen konden stellen aan hun vader, zich emotioneel sterker en loyaler aan hun verwekker bonden om zo toch de nodige steun en bescherming te krijgen. Ten aanzien van bastaardkinderen kon de familie relatief eenvoudig loyaliteit belonen en opstandigheid bestraffen. Aan het einde van dit deel wordt dan nog kort aandacht besteed aan het lot van de niet door hun vader erkende bastaarden en het al dan niet bestaan van een verband tussen onwettigheid en gevallen van abortus, infanticide en te vondeling leggen. De voorzichtige conclusie luidt hier dat een dergelijk verband moeilijk te leggen valt (ondanks de vermeende schande van het ter wereld brengen van een onwettig kind), en dat de invloed van economische tegenspoed wellicht groter was.

Dit boek bevat veel, rijk materiaal. De structuur van het boek is echter niet altijd even doorzichtig; de presentatie van de gegevens is niet altijd even systematisch. Dat is zonder twijfel deels terug te voeren op het bronnenmateriaal – of beter: op de lacunes in het bronnenmateriaal. Maar toch kan deze recensent zich moeilijk van de indruk ontdoen dat de presentatie en ordening van het beschikbare materiaal beter hadden gekund. Zo zijn de titels die Carlier kiest om haar werk in te delen, niet altijd *to the point*. Het eerste deel bijvoorbeeld draagt de voor mij onverklaarbare titel “de prehistorie”. Zelfs de hoofdtitel van dit boek is een vlag die de lading niet dekt. Het boek handelt niet over (romantische) liefdesrelaties en hun verboden vruchten, maar wel over de maatschappelijke context en de manier waarop die context individuele seksuele relaties kon bepalen. Mede daardoor is mijns inziens de manier waarop Carlier bij bepaalde theoretische discussies aanhaakt – zoals die over de ontdekking van het kind, die in het besluit kort de revue passeert – niet zo overtuigend. Op dat vlak had dit boek bij een wat strakkere regie wel kunnen varen. Nu is het voor de lezer die dit boek doorgespit heeft, en opnieuw op zoek wil gaan naar bepaalde, vaag herinnerde passages, al te vaak zoeken naar een speld in een hooiberg. Maar het zou jammer zijn als dit boek en de thema’s die het aan de orde stelt daardoor snel aan aandacht zouden inboeten.